

григорій петніков

**партизанська-
уральська**

Долам нічним — залога,
Коням — ступати степом,
В хмарі пізно свінули,
Встали чотири сонця.

Та це було під Троїцьким,
В завалах зауралья —
Усупор білих підступам
Ми долю звоювали.

Іде загін Каширина—
Стає зоря в горі,
Одбили дні неміряні
На конях слюсарі.

І ливарі Мін'яру
Міняють ремество,
І от над чорним яром
Замовк веселий горн.

За піснею в долині
У розвід плив Тобол —
Співай, дзвени, калино,
Веди робочий полк.

І коноводам нашим,
Уральським токарям,
Про ворога розкаже
Зоріючи зоря.

Ми з нею ночували
На чатах переправ,
Ми перейшли провалля,
Ми підняли Урал.

Гей плався, пісне, плавом
В печах війни,
Ти бийся, пісне, лавою
В віках моїх!

Переклав Майк Йогансен

* * *

Говорить громенко до бурхайла-діда:
— Добрий дощ для дерева розрада,
У дарунок радості струї
Брат зібрав гарбою шар у гromі неба.
І ледь квилять літорелі трав,
Мліть лісова зоряниця.

Гей, залива з листя залеліє
Ізмарагдом ярим і яскравим
Буревальна лгава!
Буде братові порада в кожній краплі:
— Хай свіжіє!

Переклав Майк Йогансен

наче на ловах за сонцем

Наче на ловах за сонцем,
Рибою день синьоперою
Ген пропливає, граючи
По мочарах та озерах,

Та і не дурно з нами
Південь вихрує і грує,
Він забрязчав стременами,
Літа дозорець буїй.

А над лісами синіми
Зиято весняний племін —
На висоті журавлиний
Плаває гомін.

В гаї назустріч віту
Співів нагнули птахи.
— Лелі, лялі — одбігаю,
Так ручай скликає пити.

І в зеленій шубі ясен
Підійнявшись відрікає:
— Лісовий нарід веду я
На шумливе свято галяв.

— Я весь час ладен з тобою
Занувивши в тишу корінь,

Слухати цей південь світу,
що роздихався над морем.

Коли хоч, іди зо мною,
Голубих долин мислитель,
Ми крилатою тропою
Глянемо в лице землі —

І збагнувши темний порух,
Перетворена людина
Звідусіль вигонить морок
І, ламаючи камінний

Лад, іде вслід молодиці,
Ускромляє рік пороги,
Новим іменем ясниться,
Про роботу пісню створить.

Ти послухай того співу
В Дзорагесі, на Шатурі,
Будь мені незламний свідок
Літ, що зносяться над бурі.

І крізь сосон мідний гуд
Там і гут
Дзвонить ранкові одна
Метушлива струна.

Переклав В. Свідзінський

червоно- флотська

За бортом лінкорів
У синьому чаду
Чорним морем
Вартові ідуть.
Ідуть — і ніби
Тиша навкруги,
Вінчають глиби
Димком береги.

Кожущину сиву
Надів „Шаумян“,

Колишачи гриву,
Води шумлять.

Тінню прикинеться
Димова мла,
Змився есмінець —
Сліду нема.

Доріжку за собою
у півняву й вир —

Тривогою бою
Дні перевір!

Хмуряться башти
Сном по боках —
Чавунний кашель
В горлянці зачах.

Чорною нафтою
Слово своє
Баку виправдує —
Морцям віддає.

Сотнями вежок
З кутка в куток —
Залізом помережено
Військовий док.

Сонце промовить —
Сум завімій!
Кінь мореходить
У шлеї сталний.

Вийшов суворий
У простір морів,
Знає Аврорин
Погляд і гнів.

Білоголова
Вилазка хвиль —
Ріже їх знову
Зігнутий кіль.

Тмяно на щоглах
Світло горить!
Далі обмацують
Прожектори.

Підводиться швидко
Туману голова,
Есмінець на розвідку
До ранку відплива.

На розгонах синіх
Шумує море,
Гуляє осінь
На гривах чорних.

Сонцем прозорим
Застилає путь —
Чорним морем
Вартові ідуть!

Переклав Сава Голованівський

п і с н я антрациту

По схилах зламаних пластів
лягли пород покрівлі сірі —
тут вугіль струмнями іде
в грядях Донецького Басейну.

Тут в літопис віків вони
війшли, як скиди і як складки,
тривожних залягань сліди —
пород горизонталі й спади.

В зелених вибалках степів
хвилястовидих шарів нахил —
там в кам'яних гривках чіткіш
рисунок зморшок лупакових.

І круто падаючи вниз,
йдуть чорно жилами в долини,
принишкнвши у тиші ждять
зубця зарубної машини.

Між шарів осадних пород
в'юнкі взірці основних ліній —
це вапняки, твої пласти
на зграбних знімках Геолкому.

І низка вугленосних гнізд
на картах голубих расіє —
так зароджується, росте
сувора антрациту пісня.

Переклав В. Бобинський

В. М И С И К

ярхаб-і-калон

(комсомольці високих гір)

У Карамана був гарний настрій, бо він знову був у дорозі й під ним вигравав стрункий, неспокійний жеребець, найнятий ним на Гармському базарі сьогодні вранці. Не даремно Караман два дні ходив на базар і висиджував там на килимку під чай-ханую зі своїми численними друзями й знайомими, п'ючи чай, закладаючи собі під язик нас і розглядаючи коней, що їх приводили дехкани на базар.

Тому що весь транспорт був мобілізований на вивіз хліба з Гармського склепу Заготзерна, на базарі останнім часом рідко траплялися путящі коні. Два остайні дні стояв зі своїм конем на базарі лише один дід з Кала-і-Сурху, але кінь його припадав на задню ногу і був, як це відразу побачив Караман, дуже сумирної вдачі. Караман краще пройшов би пішки всю довгу відстань до кишлака Ярхаб-і-Калон, по той бік Сурх-Обу, куди посилав його райкоммол на обмін комсомольських квитків, ніж сів би на цього коня, що не годився навіть возити пшеницю до Об-і-Гарму. Він два дні розподіляв свій час між базаром і конторою Держбанку, де мав одержати гроші на дорогу. Джураєв, новий секретар райкоммолу, вихованець Ходжентського будинку для безпритульних, менший брат того Джураєва, що його вбили басмачі в Хаїті,—кожного разу, зустрічаючи Карамана, накидався на нього з докорами й наполягав на негайному його виїзді з Гарму.—Що ти за комсомолец, коли не можеш пройти пішки тридцять кілометрів для комсомольської справи!—говорив йому Джураєв. Караман же, що, будши непоганим комсомольським робітником, мав немало й деяких від'ємних рис, засував руки в кишені свого плісового галіфе й, вивисуючись над невисоким Джураєвим, резонно говорив йому, що банк не дає грошей, що він не здав ще комбідівських справ (бо був він секретарем райкомбиду) і що на базарі немає коней.

Нарешті він знайшов таки коня собі до смаку і, хоч не одержав грошей на дорогу й не відчитався перед головою

райкомбїду, проте виїхав негайно, поклавши в хурджини папки з формами для кожного осередку й портфель з інструкцією та чистим папером. Портфель той Караман купив собі в Ста-лінабаді, куди їздив торік на якісь короткотермінові курси. В нього був гарний настрій, кінь ішов веселою юргою, мотаючи стрункою, червоною шиєю—хороший коник! І взагалі—Кара-манові здавалося, що все тепер гаразд, все якнайкраще! Ви-їхавши на рівне місце за Гармом, він раптом дав волю коневі й махаючи тюбітейкою, помчав, як вихор, узбережжям Сурх-Обу. На всім скаку він кілька разів дістав тюбітейкою до землі й спинив непокійливого коника коло самісінького Сарипуль-ського мосту, що хистко висів над диким прудом великої гірської ріки й хитався вік кожного кроку коня... Він поці-лував коня в гладеньку, блискучу шию. По той бік мосту він признався йому в коханні й сказав, що не пошкодував би дати за нього й дві й три тисячі.. Він їхав між величезними ске-лями, співаючи грубим, низьким голосом таджикську пісню

Духтар-ї-дехкон
ба мактаб бійо... 1)

і слова пісні його здавалися такими ж виразними й ладними, як і сам Караман—високий, широкоплечий юнак з довгастим, темним, суворим лицем, з серйозним, дужим, владним голосом. Пів дня він їхав до Ярхаб-ї-Калону, через невеличкі зелені кишлаки з довжелезними пишномовними назвами, через бурх-ливі потоки й пустельні провалля, складаючи й співаючи пісні про свого коня, про революціонера Усмана, забитого в Гармі в 1921-му році, про секретаря райпарткому Аманова, про го-лову ЦВК Тадж СРР Нусратуло Максума, що був родом з Гармського району... Гігантський гірський потік—Сурх-Об, Червона Вода,—що на 50 кілометрів нижче зветься Вахшем—під кишлаком Ярхаб-ї-Калон розлягся на неоглядну широчінь. Був початок липня і вода в ріці прибувала не днями, а годи-нами. Ріка вступила в період літньої поводи, коли сніг на горах, розтоплюючись, дає силу холодної води, яка із усіх устуд спішить до центральної водної артерії, до Сурх-Обу. Зимові, низові стежки вже заливалися водою й каравани каратегін-ських ішаків та коней починали вже ходити верхніми стеж-ками, по високих, вузьких карнизах над проваллями й через прохолодні перевали. Повідь Сурх-Обу мала дійти кульміна-ційного пункту в кінці липня та на початку серпня, але, крім того, ріка „шаліла“ щовечора, коли до неї доходила вода розтоплених за день снігів. Сніги танули в горах, на висотах, що висіли над кишлаками. Вода проходила в ґрунт, спричи-няючи обсуви, і йшла верхом, підмиваючи кручі й заливаючи стежки. Під час Караманової подорожі по району, під Гармом

1) Селянська дівчино, іди до школи...

загинула від обсуву частина Ялдиміча, великого й красного кишлака, що про нього співають в Ярхаб-і-Калоні:

Немає в обширі Гарму
кишлака понад Ялдиміч.
Кожний млин свій радісним раєм.
оточив кишлак Ялдиміч.

Висока тераса, на якій тримається Ярхаб-і-Калон між рікою й крутими спадами хребта Петра I-го, увесь час обсувається скибами в Сурх-Об. Головний потік Сурх-Обу тут проходить під самісіньким кишлаком. Городини господарств, що виходять в бік ріки, скорочуються й скорочуються...

Старе середньоазійське прислів'я, натякаючи на давню прихильність таджиків до осілого життя, говорить, що таджикові наймиліші „сад, берег водоймища та вітрець“. Ця любов до спокійного землеробського оточення обернула каратегінські кишлаки в суцільні сади, де в найважчу спеку завжди можна знайти і холодок, і чисте джерело, й свіжу травичку коло нього. Хоч мусульманські звичаї досі ще в Каратегіні ревниво оберігають поріг хати від чужої людини, зате в громадських місцях кишлака кожний мандрівник всюди зустрічає щедрю гостинність і ввічливе поводження. Навіть в найглухіших кутках Каратегіну, на альпійських луках, коло вічних снігів, де прохолода й тисячі джерел, і куди не доходять утопані караванами великі стежки, в кожному кишлаку неодмінно є мегмон-хана, „дім гостя“, де кожний „проходячий і проїжджачий“ знаходить собі притулок і товариство. Крім того, в кишлаках, розташованих на більших стежках, у високих стінах садів улаштовані особливі заглиблення, куди дехкани приносять великі глеки чистої води для подорожніх. Водії караванів, погоничі і всякий мандрівний люд з більшою охотою п'ють з цих глеків, ніж з джерел, бо знають, що в цих глеках найкраща й найчистіша в околиці вода. Коли мандрівник, що до нього у дехкан немає причин ставитися ворожо, спинається в „домі гостя“, до нього поволи починають збиратися околиці дехкани, приносячи з собою чайники чаю, хліб, шанобливо загорнутий у хустку, кисле, холодне молоко, а часом і тарелі гарячого плову. Крім мегмон-хани, кожний гість може розташуватися й у мечеті, або на затишному її подвір'ї, бо в горах Таджикистану мечеті здавна були не лише домами молитви, а й гостиницями, домами гостинності.

Переїхавши глибокий яр, куди увесь час ходили по воду з глеками на плечах таджикські жінки та дівчата, закриваючи обличчя і одвертаючись від зустрічних чоловіків, Караман виїхав у центр кишлака, на невеличкий майдан, де над ярмом поряд стояли мечеті і школа. На камені коло мечеті хлоп'ята розбивали кісточки урюку і виїдали зерно з них. На дворі мечеті під велетенським платаном сиділи й лежали на килимі дехкани—білі діди, літні чоловіки й молодь. Серед них було

кілька гостей, що вирізнялися лише своїм одягом. Тут же був начальних гармського бупру,—жвавий, діловитий дехканин, уродженець Ярхаб-і-Калону, що приїхав додому у відпустку. Не зважаючи на спеку, він був у макінтоші й калошах на босоніж. З-під макінтоша виглядали кальсони й нічна сорочка. Він сидів осторонь від килима, просто на траві в гурті чоловіків і хлопців і їв з ними торум, кислу таджикську траву, обчищаючи довгі її стебла й умочаючи їх у розведену водою сіль. Ще далі від килима, і теж на траві, сидів зовсім білий дід з гордим горбоносим обличчям. Він уважно приглядався до кожного прибульця. Здавалося, ніби ніхто не звертав на нього уваги—і ніби цієї уваги він не потребував.

Юнак забрав Караманового коня й повів у захисне місце, другий юнак поніс його хурджини під платан. Майже всі присутні знали Карамана. Привітавшись, він скинув калоші з м'яких таджикських чобіт і сів, схрестивши ноги й зігнувшись, на очищеному для нього місці. Начальник бупру приніс цілий свіп торуму й запропонував Караманові. Потекла розмова про гармські новини, про кишлячні справи. Між розмовою Караман сказав високому юнакові з рудою борідкою і в жовтих чоботях з загнутими по-старовинному в гору носками—зібрати надвечір комсомольців до школи. Цей юнак—Меродж Гутбідін, організатор комсомольського осередку в Ярхаб-і-Калоні, бо осередок тут лише тепер організується. Організувати осередок йому ніхто не доручав, він сам взявся за цю справу. Але батько його—позбавленець. Коли в Гармському районі хазяйнував басмацький отаман Фузайль Мадсум, Мероджів батько приєднався до нього й став на посаду кишлячного адміністратора. Але Меродж, людина нового часу, оголосив батькові війну й виділився з господарства. Він—працьовитий і наполегливий—і його люблять і поважають у кишляку. Але батько його, хоч і не бай, дуже непокоїть комсомольців.

Поки по кишляку збирали майбутніх комсомольців, під платаном пили чай і їли кисле молоко з свіжим смачним гірським хлібом. Тихий чоловік років на сорок, вдягнутий по європейському, приніс велику піялу духу—дуже кислого молочного продукту, що його знають на Україні під назвою скотеного. Це—дехканин-відхідник, робітник бавовноочисного заводу в Фергані. Родину свою він уже перевіз туди, по той бік величезних гірських масивів, що відокремлюють Каратегін від принадної промислової Фергани. Але тут ще були його родичі й господарство.

— Раніш бек нізащо не випустив би моєї сім'ї за межі Каратегіну,—каже він, пропонуючи піялу чаю сусідові.

— Ні, ні, не випустив би,—каже той, приймаючи чай.

— Чому?—запитує хлоп'я, обдираючи стебло торуму. Воно не пам'ятає бека, бо бек утік з Гарму в 1920-му році, то-

ді, коли й емір бухарський рушив з Сталінабаду в Афганістан.

— Тому, — каже робітник з Фергани, — що, якби бек дозволив відхідникові забрати свою сім'ю з-під його влади, відхідник ніколи більше не повернувся б до Каратегіну, де його щоліта при повороті з заробітків обдирали до нитки бекські посіпаки... Великий прибуток був від нас бекові — додає він з зізданням.

Чай випито, всі новини від Карамана вислухано і оздоблені міддю ріжки з насом гуляють по руках. У відхідника нас зберігається в маленькій приплесканій з боків скляній пляшечці. В один бік цієї пляшки встановлено люстерко. Всі охоче „тягнуть“ нас з цієї пляшечки, не пропускаючи нагоди подивитися на себе в люстро. Караман теж „тягне“ нас і спльовує потім зелену слину під килим. Але в люстро він не дивиться, бо в нього є своє, краще, в портфелі.

Над кишлаком — убійча липнева спека. Вулички кишлака порожні. Тільки закутані жіночі постаті іноді проходять з яру або в яр, та хтось із дехкан часом пройде до громадської вбиральні, збудованої за школою на високих стовпах над яром. Такі вбиральні, санітарним станом своїм кращі від убиралень великих радянських міст, є майже в кожному кишлаку Каратегіну. На подвір'ї мечеті, під крилатим платаном — прохолода, свіжа трава, плюскіт прозорої води, що обтікає все подвір'я. Пообідня година схиляє до сну бесідників. Хазяїн Караманового коня, тільки тепер надійшовши з Гарму, вже заснув, поклавши голову на випнутий з землі корінь платана. Загальна розмова урвалася і всі вже почали були куняти, коли білий дід, що гордовито й мовчазно сидів поодаль, і що на нього, здавалося, ніхто не звертав уваги, підвівся й пішов до мечеті. За ним потяглося кілька чоловік — і серед них відхідник, робітник бавовноочисного заводу в Фергані. Було щось із три години по полудні. Через хвилину з мечеті почувся гугнявий, але дужий і виразний голос: — Ля-іллях-іль-алла!... Це був час молитви.

Дехто спокійно спав у холодку, інші пішли до мечеті, останні розбрелися по дворах, де кожного чекала своя робота, — і Караман лишився разом з начальником Гармського бупру в невеликому колі молоді.

— Кричить? — звернувся він до хлоп'ят, кивнувши в бік мечеті.

— Кричить, — сказав Меродж, нахмурившись. — Що поробиш, — навіть робітник із Фергани пішов за ним.

— Обрізають? — запитав з намішкою Караман.

— Обрізають, — відповів Мередж — і всі хлопці потвердили правдивість його слів. В боротьбі за новий побут звичай об-

різання є одна з найперших фортець старовини, яку доводиться атакувати комсомольцям мусульманського сходу.

— Ей, Карамане, — обізвався темнолиций юнак у тісному галіфе, — наполягай там перед Джураєвим, щоб швидше допомогли розгорнути комсомольську роботу в нашому кишлаку. Ми не хочемо, щоб дехкани обрізали своїх синів, ми хочемо змити цю ганьбу з кишлака. Для цього потрібний нам сильний осередок, щоб вся молодь пригорнулася до нас.

— Ти — відкіля? — спитав його Караман, розглядаючи його галіфе.

— Я? З державних робіт, — гордо відповів темнолиций юнак. — З автомобільної дороги.

Державними роботами, або автомобільною дорогою зовуть в кишлаках будівництво шосе від Обі-Гарму до Гарму, дивезного шляху, що має перевернути весь напівнатуральний уклад Каратегіну. Автомобільний шлях, що його мають закінчити в 1933-му році, зв'яже одрізаний від цілого світу 120-ма кілометрами гір і проваль Гарм з форпостом нової техніки, Обі-Гармом. Шлях до Обі-Гарму від столиці Таджикистану, протягом понад 100 кілометрів, своєю чергою відкритий лише минулого року і не зовсім ще закінчений. Але ним уже пливе потужний потік вантажів — низка ваговозів, що режуть і світять ночами, пробігаючи, як казкові дракони повз безкінечні каравани верблюдів, що здаються одним стокілометровим караваном. Ваговози їдуть, обмацуючи ліхтарями шлях, і режуть щохвилини, вимагаючи від верблюдів уступитися з шляху. Верблюди жалібно ячать і падають від страху, гримлячи побрязкачами в придорожні рови і важка Каратегінська пшениця тече з розірваних чувалів. Караванбаші злазять з ішаків і затикають чували, лаючи шоферів, а автомобілі один за одним зникають у темі. Така дорога буде й у Каратегіні, „державні роботи“ вже провадяться на півдорозі між Обі-Гармом і Гармом — і саме з цього будівництва прибув темнолиций юнак додому на кілька днів.

Сонце спускалося в перспективі величезної долини Сурх-Обу. Воно давно вже почало зазирати під платан, і вже кілька разів всі підіймалися з килима й перетягували його туди, де лишався ще холодок. Кишлачна молодь сходилася з усіх кутків кишлака на подвір'я мечеті. Кількох хлопців послано в школу, приготувати приміщення для зборів. Школа була, як і всі дехканські хати — низенька, глиняна, з плесковатим дахом, з вікнами без скла. Все її приміщення складалося з невеличкої кімнати, де стояло кілька збитих просто з стовбурів місцевого дерева парт, на яких важко було висидіти й п'ять хвилин. На підлозі попід стінками лежала повсть і на ній то й розмістилося зо два десятки Ярхаб-і-Калонських комсомольців.

Це — чоловіча школа. Жіноча міститься поряд, але її при-

міщення зараз віддали для вигодування тутових червів. — І там вони лазять по галузках туту, випрядаючи собі жовті та білі кокони. Всі три вчителі зараз у Гармі, на районних курсах перепідготовки. Коли Караман відкрив збори, комсомольці й президія, за тутешнім звичаєм, дружно заплескали в долоні. Меродж приніс і поклав перед Караманом купу анкет, де кривою латиницею були вписані всі відомості про кожного комсомольця. Лише один Меродж, син басмацького адміністратора й організатор осередку, знав арабське письмо. Караман критично оглянув нерівну в'язь і завважив Мероджеві неправильне написання деяких слів і неправильне пов'язання кількох арабських знаків. Сам Караман славиться в Гармі як тонкий знавець і добрий каліграф арабизни. Непосидячий, він висиджує годинами, виводячи хитросплетіння арабської грамоти. Так само годинами він може дискутувати з якимнебудь знавцем арабизни про тонкощі її, не доходячи згоди ні в чому, бо людей, що знають всі тонкощі арабської орфографії, дуже мало в Таджикистані. Фрідріх Енгельс мусів був відступитися перед труднощами її подолання. Але всі справи свої гармські організації — в тому числі і райпартком і райкоммод — досі ведуть арабським письмом. Сам Караман лише тому добре засвоїв арабізну, що вчився в останній в Гармському районі старометодній, тобто релігійній, школі, яка закрилася в кишлаку Ялдиміч в 1929-му році.

З двадцяти п'яти анкет — жодної жіночої. По всьому району на сотню комсомольців припадає 5—7 дівчат. Але й ті дівчата тільки значаться в списках і на збори ніколи не з'являються. Не так то легко скинути тисячолітній гніт забобонів, що тяжить над мусульманською жінкою, засуджуючи її до стану не набагато кращого від стану худоби. Лише кілька днів тому в Гармі, на курсах перепідготовки вчительства, вчитель з кишлака Каланак — Джалол Аділь — вбив з мисливської рушніці свою дружину, що ходила з відкритим лицем і розмовляла з чужими чоловіками — і втік кудись у напрямку до Курган-Тюбе. Караман пригадав, що, коли він ішов сьогодні вулицею до джерела купатися, йому зустрілася жінка з дитиною, з закритим лицем, яка, спостерігши чужого, зайшла в заулочок і, відвернувшись, перестояла, поки він пройшов далі. Зі слів Мероджа, який проводив Карамана до джерела, несучи мило й хустку для гостя, Караман довідався, що то була дружина колишнього секретаря Гармського райкоммолу, а зараз інструктора райколгоспспілки — Шаріфа. Вона зі своїм чоловіком побувала у багатьох місцях — у Хоррогу, в Курган-Тюбе, в Сталінабаді, в Ташкенті й — була навіть у Москві...

Зверху лежить анкета Ібрагіма Зайдуло, бідняка, національністю таджика, 23-х років. Почувши своє ім'я, підвівся високий, ставний, плечистий чоловік, з чорною борідкою і опук-

лими, блискучими очима. Він сперся плечем об стовп, що підтримував низьку стелю й заклавши ліву руку за пазуху яскравого халату, спокійно дивився на президію.

— Скільки років? — перепитав його Караман.

— Двадцять три, — не змигнувши, відповів чоловік низьким, приємним голосом.

Хлопці, що сиділи вздовж стін заворушилися. — Неправду каже, почувися голоси. — Йому двадцять сім. Він вісім років, як одружений.

— То й що, коли вісім років? — запитав Ібрагім. — Я дуже рано взяв жінку. Мені двадцять три роки.

Але з Ібрагімовим численням ніхто не погоджувався. Метрик у кишлаках до революції не було, і людський вік числився відповідно до всяких природних явищ і подій. Про Мероджа казали, що він народився невдовзі перед великим обсувом у Кала-і-Ляб-і-Об, а про Ібрагіма було відомо, що рік його народження збігався з роком великого сілю в кишлаку Ярхаб-і-Калон. А з того сілю минуло, як всі це знали, двадцять сім років. Проте, Ібрагім, що хотів бути комсомольцем, стояв на своєму. Був він працьовитий і доброї репутації бідняк, член колгоспу. — Тобі в партію б треба, — сказав йому начальник бупру. Але на 311 кишлаків району налічувалося тільки 11 партосередків та 2 кандидатські групи й до найближчого осередку було кілометрів з двадцять. Його попросили вийти, поки обговорюватиметься його кандидатура. Він був дуже поважний чоловік у кишлаку і його одногolosно вирішили прийняти. Караман назначив анкету й відклав її ліворуч. Він знав, що десь у кишлаку під Гармом недавно „викрили“ одного комсомольця, який мав 40 років.

П'ята анкета належала маленькому сусіди Ібрагіма, що зростом ледве сягав йому під руки. В його анкеті значилося 15 років, але збори одногolosно заявили, що він дуже перебільшив свій вік і що народився він влітку перед тією зимою, коли в Гармі вбили революціонера Усмана. Але він настоював на своєму і, маючи всього дванадцять років, в дуже рішучих висловах вимагав і собі місця в комсомолі. Вираз обличчя в нього був дуже серйозний і впертий. Начальник бупру дав йому кілька запитань, милуючися з його серйозності й розважливості.

— Комсомолец — хто? Кяфір, ворог?

Очі хлоп'яти блиснули.

— Комсомолец — друг, товариш, брат.

— А коли завтра, наприклад, прийде Фузайль з Афганістану, і комсомол тебе пошле пішки в Хаїт, а батько та мати не пускатимуть тебе, ти підеш?

Хлопець аж підскочив від хвилювання.

— Піду, піду! — крикнув він.

— Цить, — сказав йому Меродж, — це ж не базар, розумієш?

Хлопець прихилився до стовпа й чекав, поки його вишлють за двері. Але президія мовчала. Гасова лампа блимала від протягу в незасклені вікна. Вулицею в хмарі куряви шумно йшла череда, розходячись по дворах. Довге дзуміння почулося за вікном, наближаючись і стаючи що-разу голоснішим. Освітлені знизу обличчя президії повернулися до вікна. — Літак! — хтось прошепотів з-між хлопців. Далі Гарму літаки літали лише в роки басмацького розгулу — і тому поява літака в горах в пізній час всіх здивувала й викликала напружену тишу.

— Тьху! — сплюнув начальник Бупру, — це ж жук залетів!

Справді, великий жук з свистом літав під низькою стелею. Всі відіткнули, а хлопець, якому набридло стояти перед партою президії, спитав раптом зовсім несміливо:

— Мені — вийти?

— Ні, сідай, — сказав Караман, відкладаючи його анкету праворуч. — Погуляй з пару років, малий ще ти.

Хлопець хотів ще щось сказати, але його хтось потяг за полу халата й він раптом сів на підлогу. Всі засміялися. Хлопець заплакав.

— Гафар Саїб Назарзода, — прочитав Караман з чергової анкети. — Бідняк, національністю таджик, двадцять років.

В кутку зівся, підштовхуваний товаришами, хлопець на вигляд років шістнадцяти, в чистій білій сорочці, що була йому по коліна, в вузьких чорних штанах, що тісно обтягували його повні ноги. І обличчя в нього було теж повне й рум'яне, довгі вії злітали й падали під насупленими бровами, а на гостроверхій голові його буяла копиця чорного волосся. Над верхньою губою темнів перший пух мужности, але у всій поставі хлопцеві було щось дрягле, неприємно-жіноче. У виразі обличчя його проглядало щось тупе й насупувате.

— Ближче, ближче, — сказав Караман, — чого боїшся? Ми не знімо тебе.

Хлопець підійшов до стовпа й, притулившись до нього, зляканим, нерухомим поглядом дивився на купу анкет перед Караманом.

Начальник бупру, оглянувши Гафара, нахилився до вуха Караманові й тихенько почав щось говорити йому, вказуючи очима на хлопця. Караман, слухаючи його, кивав головою. Він відчував, що й комсомольці й Гафар напружено чекали його слова і, може саме через це, Караман, що не був чужий деякого марнослов'я, так повільно переводив свій погляд з анкети Гафарової на самого Гафара — й навпаки.

— Слухай, хлопче, — сказав нарешті Караман, суворо дивлячись на нього. — Я хотів би тебе про дещо розпитати, але мені соромно говорити про це. Ти знаєш, що я маю на увазі?

Гафар тупо дивився на нього і, як видко, не розумів Караманового нятяку.

— Ну?

— Не знаю, — відповів Гафар, недомислено оглядаючись на хлопців.

— Чого там соромитися, — сердито заговорив начальник. — Дівчат, що могли б почервоніти, тут немає, а коли хлопець хоче вступити в наші лави, він мусить спершу позбутись всього, що може осоромити і його і організацію. Так я кажу?

— Так, так, — недружно відповіли хлопці.

— Скільки тобі років? — звернувся начальник до Гафара.

— Шістнадцять, — тихо відказав той.

— А з якого часу ти такий й?

— З десяти років.

— Я знаю, що з десяти, — ніби незадоволений з його відповіді, сказав начальник. — Це я розпитую тебе для товариша Гафізова, що його прислав сюди райкоммол. Товариш Гафізов ще скаже своє слово про це, а тепер, хлоп'ята, дозвольте висловитися мені.

Він обвів строгим поглядом ряди хлопців, що сиділи вздовж стін, схрестивши ноги й спершись спинами об стіну.

— Гафар Саїб Назарзода написав заяву до нас і заповнив усі пункти анкети. Ми знаєм, що батько його — бідняк і що Гафар неписьменний — все це записано тут. Але він не написав тут одного і про це, товариші, про що він не написав, нам треба тут як слід поміркувати. Я сподіваюся, що ви скажете своє слово, коли будете висловлюватись за і проти. Але я хочу сказати, як партієць і ваш старший товариш, що таких хлопців, які кохаються з чоловіками і лягають на їхні ліжка замість коханок, не треба допускати в своє товариство, аж поки вони не зійдуть з цієї ганебної стежки.

Свіжий подих долетів з надвору й сколихнув полум'я в лампі. Він нагадав усім присутнім про те, що вже була пізня година і що ніч темна й немісячна. Всі ніби тепер почули шум потоку, що доходив сюди з яру та з вулиць кишлака. — Ей, Меродж, — весело сказав Караман, — гас кінчається, а ти що — солов'їв слухаєш? — Нечутно ступаючи, Меродж вийшов з хати й незабаром повернувся з бляшанкою гасу. Лампу долито й обговорення Гафарової кандидатури проваджено далі.

Хлопець в тіснім галіфе, що прибув з автомобільної дороги, в рішучих, гострих виразах виступив проти Гафарової кандидатури. Жодного голосу не знято в його оборону. Він стояв коло стовпа, тісно притулившись до нього, ніби шукав у ньому захисту, й безпорадно оглядався навколо.

— Даєш слово виправитися? — вже м'якше звернувся до нього начальник. — Виправився — будеш комсомольцем,

— Виправлюсь, — прошепотів Гафар.

— Ну, іди, сідай, — сказав Караман і відклав його анкету праворуч.

Вже була глупа ніч, коли остання анкета розгорнулася перед зборами. Вогка прохолода крізь отвори вікон проходила до низенького, закуреного нутра гірської школи, лампа сонно блимала від протягу й непевне сяєво колихало тіні на стінах за спинами хлопців. Кишлак уже давно спав. Чути було лише плюскіт у яру й під самими вікнами школи, де з вербового жолобу падала в арик холодна вода. І, як могутнє тло для цих згуків, над кишлаком і над всією долиною ріки стояв невгавний, нерівний, ошалілий шум головної течії Сурх-Обу, що билася об підніжок кручі Ярхаб-і-Калону, невпинно, день і ніч, підмиваючи її.

Поклавши останню — Мероджеву — анкету ліворуч і надписавши на ній арабською в'яззю: „умовно, вияснити в районі“, Караман підвівся з вузького сидіння гірської партії й пройшовся по кімнаті.

— У кого „нас“ єсть? — запитав він.

З оправленого сріблом Мероджевого різька з „насом“ Караман, струшуючи його злегка, відсипав собі на ліву долоню купку цинамонового порошу, розповідаючи тим часом про останню Гармську подію — вбивство вчительки на курсах. Насипавши „насу“ на долоню, він частину його знову висипав у різьку, а решту звичним рухом підніс до вуст і підсипав під язик, злегка витягнувши при тім нижню губу. Проробивши все це, він зімкнув вуста й замовк, втішаючися з приємної терпкості під язиком, що розходилася по всій ротовій порожнині й крізь піднебіння лоскотала десь аж у мозкові. Перечекавши трохи, він провадив далі свою розповідь, не вимовляючи деяких звуків і відставляючи нижню губу, щоб не випустити з рота „насу“. В його мові зникли „с“, а натомість з'явилося багато шиплячих. Таджикський юнак, з „насом“ під язиком, говорить нерозбірно й беззубо, як столітній дід.

Коли „нас“ остаточно видхнувся й розчинився в слині, Караман виплюнув його в куток і знову сів за парту. На черзі було найважливіше тих днів питання, що стояло в середині літа 1932-го року на всіх засіданнях Гармського райпарткому, де секретар його, оградний бухарець Аманов стукав пухким кулаком по столі й кричав на гармських адміністраторів, що зібрали були в Гармі й на глибинних пунктах сотні тисяч тонн зерна. Це було питання мобілізації всього наявного транспорту на вивіз хліба зі складів Заготзерна. Коні, ішаки, верблюди потяглися валками з усіх закутків Каратегіну, простуючи через Гарм у далекий Обі-гарм, щоб там скинути свій вантаж на ваговози Союзтрансу. Але в кишлаках, де радянська влада була представлена лише „вакілем“ або джамагатською верхівкою, подекуди приховували транспорт. Виявилося, що серед

майбутніх комсомольців кишлака Ярхаб-і-Калон, — де-в-кого коні та ішаки досі лишалися дома. Але Ярхаб-і-Калон—віддалений від Гарму кишлак—і до нього ще не дійшла як слід Гармська тривога. Збори ухвалили негайно, з завтрашнього ж ранку, дати всіх коней та ішаків, що були у присутніх, на хлібні перевози, а також виявити, хто в кишлаку ухилився від мобілізації. З завтрашнього ж дня комсомольці мали розпочати цю свою відповідальну роботу, цей нечуваний рейд, що мав збурити увесь кишлак, поділити його на табори й викликати на відкритий герць ворога, що відсиджувався до цього часу по тихих закутках кишлака.

По цьому хлопці почали розходитися, зникаючи в темному лабіринті вузеньких вулиць і провулків. Лишилося кілька найбезсонніших хлопців, комсомольських завсідників, що в їх було об чім поговорити після закриття зборів. Меродж приніс мідний глек з водою, мідницю та хустку й почав обходити присутніх, зливаючи їм на руки, а тим часом внесено велике дерев'яне блюдо з горою димкого плову. Розташувавшись круг нього навпочіпки, хлопці почали вечеряти, нагрібаючи в пучки жирного рижу й злизуючи його з них, старанно обсмоктуючи потім пальці. Коли повечеряли старші, блюдо перейшло до гурту молодших хлопців, які зовсім його спорожнили й повернули Мероджеві. Вечерю закінчено—і ввесь гурт переходить на подвір'я мечеті, під гігантський платан, щоб улаштувати там на ніч гостей з Гарму та докінчити розпочату розмову.

Ішлося про трьох дівчат, що схилилися до комсомолу і що мали б покласти початок розкріпаченню жінки в Ярхаб-і-Калоні, зірвавши з себе паранджу і з відкритим лицем ставши до громадської роботи. Вони хотіли поїхати до Гарму, щоб вступити там до педагогічної школи й увійти до товариства вільних жінок, що сміливо ходять вулицями Гарму, кидаючи виклик цілому мусульманському світові, який оскілкою дивиться на них з-за стін мечетів і з глухих кишлаків, де кричать муєдзини, а жінки сидять за високими стінами. Меродж ходив з лампою по двору мечеті, збираючи повстини й килими для гостей. Він блукав, як світляк, під гіллям платану і велетенська тінь від нього колихалася по стінах мечеті й дворів, що оточували майдан. З ріки плив густий шум течії й скрегіт каміння, зза огорожі чулося ремигання й зідхання верблюдів, що часом витягали голови над огорожу й заглядали під платан, де навколо крихітного вогника сидів безсонний гурт людей і ніби беріг його від подуву з ріки. Караман хотів стягти тугі чоботи, але не здужав і йому допоміг хлопець у тіснім галіфе, робітник з автомобільного шляху. Начальник бупру вже давно пішов спати. Один за одним розходилися й останні засідники.

— Цієї справи не можна відкладати, — сказав Меродж, накриваючи Карамана ватяною ковдрою й підтикаючи її йому під боки. — Добре так? А на ноги оцей кожух! Хурджини —

під голови, так зручніше. Бо мусульманські жінки вже ходять навколо них і залякують їх всякими небилицями, вигадками мулл та ішанів. Вони кажуть, що їх гвалтуватимуть у Гармі, що Кяфіри знущатимуться над ними, а потім їх уб'ють їхні чоловіки, так само, як Джалол Аділь вбив свою дружину. Їх можуть відмовити, Карамане, їх можуть збити прокляті баби, треба завтра відправити їх у Гарм, — що ти скажеш на це, Карамане?

— У кого з комсомольців є коні? — запитав Караман, виплонувши нарешті на с, що його він уже хвилин з п'ять тримав під язиком.

— У мене есть, у Рустама есть, у Сатора есть...

— Досить трьох... Умовтеся з ними й завтра ж відішліть їх у Гарм, у райкоммол. Але, — додав, підводячись на лікоть, Караман, — щоб байські підручники не перестріли їх в дорозі й не зруйнували наш план, треба відрядити з дівчатами двох наших хлопців. Правильно я кажу?

— Правильно, — погодилися всі хлопці.

— А тепер я засну, вкритий вашою ласкою й добрiстю Алаха, праведного й милосердного... о мусульмани... — натагуючи ковдру на підборіддя, додав гугняво Караман, імітуючи кишлячних богобійників, — і раптом зареготався на все подвір'я. Хлопців теж розсмішило вдале передражнення мусульманського красномовства, занесеного муллами з Бухари у всі кишляки Каратегіну. Всі зареготалися.

— Тихше, — сказав Караман, прислухаючись. На терасі мечеті заворушилися й забубоніли щось діди, що спали там. — Тихше, нехай діди хроплять собі разом зі своїм муллою. Вони стережуть, щоб Алах не втік уночі з мечеті й не залишив муллу без заробітку.

Стримуючи сміх, хлопці почали розходитися по своїх подвір'ях. Дехто лишився коло Карамана, примостившись на краю килима й накрившись своїм халатом. Платан був крилатий і густолистий — і коли Меродж повів з-під нього лампу, під ним загусла тепла вогка тьма. Кілька буйних зірок виднілося з-під листяного намету платана, верблюд ремигав за огорожею, на терасі мечету хропли діди — і зовсім близько від Караманової постелі плюскотів струмок, падаючи з жолоба в глибокий басейн під платаном.

Вже недалеко було до світанку. Ввесь кишляк спав, записаний могутньою колисковою пісню Сурх-Обу. І тільки безсонний Меродж зі своєю лампою йшов темними вуличками до своєї хати. Як світляк, він ліз по мертвому кишляку, закриваючи долонею від вітру крихітний вогник, — і велетенська тінь п'яно хиталася за ним над сонними вуличками.

п е р е ц м а р к і ш

б р а т и

I.

Як хто запитає, як хто попрохає —
Так отут містечко, а отам корчма є.

Як хто попрохає, чи як хто ітиме —
Так шляхами тими, так стежками тими:

Хрест на хрест дороги, хрест на хрест шляхи,
Дві з них, щоб прибути, дві щоб відійти.

З відрами криниці у повітрі мають,
Мо', кому потрібно, мо', хто запитає —

Хто ж це розповість — згада наче в тумані —
Як надійдуть знов великі отамани...

Довгі дні і ночі і живучі роки
Тут ось проїздили, там лунали кроки.

Ярмарки, репресії, — і брички, і хури,
Повагом проходили й проносились, як бурі.

Кожний шлях широкий пахне степом смачно —
Ковпаки ночей, чубатість гайдамащини.

І на всіх шляхах усі неділі в танцях —
Всюди там проходили бандити і повстанці.

На бенкет великий — гучно і святково, —
Верстви там минають, милі мнуть підкови.

Дерево мов келех, зелень, як вино, —
України просторів стелеться рядно.

Кукурудзи золото, срібло коноплеве,
З копійок намиста й косинки перкалеві.

Вистелені гряди, борщ в макітрах з глини,
Запальні вечери в хатах України.

На бенкет великий гучно і святково, —
Верстви там минають, милі мнуть підкови.

Хтось у власну буду запрягає коні,
Чотирьох у ряд і кожен з коней дзвонить —

Вирвавсь вир метелиці, — прірва-тьма,
Снігом шлях застелений, — доріг нема!

Тільки десь бандурники сунуться поволі,
І квилять бандури — „доленько-недоле!“

Плаче з ними здаля, плаче слід огню,
И тупіт рветься лунко з-під копит коню;

Зі столиці стелеться і лине безліч гонів,
З дзвоном переляканим усіх церковних дзвонів —

Від царя наказ, наказ із куль і кар:
— „Ми Микола другий, самодержавний цар“.

І наказ наказуючи він щораз тороче:
— „Ми великодержець, і прочее, і прочее“.

Шапка набакир, усмішечка курноса
Цар згадав побожно, чхнів і всім підносить:

І стару шинелю й околичко і пас,
І наказ наказує — „покликати запас!“

— „Ратничку, солдатику, татарам, селянину
Воювать війну за церкву і за батьківщину.

І де слід молитва й panaхид уволю
Й вішати бунтарників, і вішати крамолу!“

І скриньки солдатські й чайники і коні,
І сільські пісні і сльози на пероні.

Випили в неділю ще, прочунали в вівторок,
І на фронт у фурах, як товар в обору —

Кості скласти в полі, жил стелити шворки
І в торбинах плачуть хліба чорні шкурки;

І землі не орють і зерна не сіють
И кості засівають на полях Росії;

Кості там зростають, в'януть кості там,
І травною пахнуть журним чередам.

А понад дороги знов наказ вже крочить
— „Ми великодержець і прочее, і прочее.

Всім самодержавно і всевладно говорю:
— Коней здать отчизні та батюшці царю.

І де слід молитва й панахид уволю,
І вішати бунтарників і вішати крामолу!

Ждуть даремно стайні й села, — не верта ніхто з доріг.
— „Закликаються до війська діти і старі“.

І чому би ні — Менахем-Герш кравець?
Зшив скоріш торбину й гайда — хай їм грець!

Чи забракло ям уже? Нема хіба вже де?
Так чому ж із дітьми він разом не піде?

Йдуть туди й сюди, ідуть вони тепер
Де ж це ти Азріл і де ти Шлойме-Бер?

Хай поля без хліба, — в запіллі зріс бунт, —
Буйно бунт червоний рубить рабства ґрунт.

Зі столиці ж стелється і лине безліч гонів,
З дзвоном переляканим усіх церковних дзвонів:

— „Від царя наказ, наказ царя до всіх:
Ми великодержець, помазаник Русі.

І наказ наказуючи — (горить вже і оточує):
Катувати й мучити і прочее, і прочее...

І де слід молитва й панахид уволю
Й вішати бунтарників і вішати крामолу“.

Хрест на хрест дороги, хрест на хрест шляхи,
Дві з них, щоб прибути, дві, — щоб відійти.

Слід копи — прогнилих, знані вже чуприни
Тут пройшов Хмельницький, Гонта тут пролинув.

Йшли шляхами тими, сідлані і всякі, —
Козаки і німці й бранці австріяки.

Хата до хатини тулиться понуро, —
Тут пройшов Махно, проходив тут Петлюра.

Сідла десь гойдаються, гугнять копит заїки, —
Відійшов Махно, так знов прийшов Денікін.

Так вони проносились минувшини зразки, —
Як нагайка чуб, чуприни, як різки.

Пошепки і божучись, отой отій таємно, —
Ширились чутки там плутані і темні...

Чи мовчати мусів шлях? Чи розповідь вести?
Тут ось десь горбочки, там он десь хрести.

Чи не плакав вітер? Шелесту не ширив?
Тут ось зарізали, там здирали шкіри.

— Чом не дзвонять дзвони! Ой чом дзвін не тане.
Може їм замало, може їм не стане.

Стомлені підвелися, дороги і шляхи:
Де тепер пуститися, куди тепер іти?

Журяться криниці, вітряки куняють, —
Відділя надходять, а туди тікають.

Не базар з'їжджався, — не ярмарок збирали, —
Пішки там тягнулись, верхи там чвалали.

Рве отрута жили, бо влились в одно,
Олив'яний хліб і запальне вино.

Села і містечка спільно чи самі,
Поспішають стати — партизани.

Закривавлені, вошиві і розкидані — привіт.
Помсти п'яний чад і самогону слід:

Приміряють дальній простір і поля на постолі ці.
До столиці Пітера, до Москви столиці.

М'язи розбунтовані, розгвинчені чуприни
І повстань пожежа крізь країну рине.

Неслася кіннота через степ і жито —
Покарать повстанців, — повстання задушити.

Із хатин тягнули, із халуп злидених, —
Простяглися благально матерів рамена:
— Не вбивайте, любі, вам віддячить бог, —
Молоді і чисті і більш нема як трьох*.

І в степу у диких, під хрестом, як тином,
Вриті в сніг горбочки сплять над їхнім сином:

Ходять матері там, топчуть там дороги,
І питають вітер, скаржаться до нього.

Присягався степ (а вітер вив що сил)
Мерзлими грудками з осипаних могил.

Якби знов забракло, чи могло б не стати,
Так отут, отам — містечко позичати.

При кравцевій хаті — коней гурт їрже.
— „Мий Менахем френчі, Менахем галіфе“.

Чути, ножиць об залізо дзвін і гладить скільки сил.
Де ж це ви, мої хлоп'ята. Шлойме-Бер і ти Азріл.

Вже давно нема їх вдома, не надходять навіть вісті, —
Десь вони тепер в дорозі, десь вони за містом.

Хрест на хрест дороги, хрест на хрест шляхи, —
Дві з них, щоб прибути, дві — щоб відійти.

Давляться дороги від кісток і гав, —
Тут пройшов Петлюра, Махно тут проскакав.

Сідла десь гойдаються, гугнять копит заїки,
Відійшов Махно, так знов прийшов Денікін.

Колихаються на конях, — піна як вода, —
— Гей євреї, гайда — гей, покірна череда!

З над криниць високих шибенник звисає,
Мо' кому потрібно, мо' хто запитає —

Юнаки ж кравцеві, шляхами як дверми,
На руках містечко несуть наперед...
З єврейської переклав
Мечислав Гаско

о . к о ч и н

риси людини, що н а р о- д ж у є т ь с я

ПРО роман „петро ремен“ гр. епіка

В буднях соціалістичного будівництва народжуються нові люди. Ці люди по-соціалістичному ставляться до праці, вони мають вищої якості відношення поміж собою, вони зовсім інакше ставляться до природи. Вони на одній шостій земної кулі будують соціалістичне безкласове суспільство.

Здійснюється те, про що лише безгрунтовно мріяли утопічні соціалісти XVIII сторіччя, що геніяльно передбачали основоположники марксизму, які наче про наш час писали:

„І тільки відтоді почнуть люди цілком свідомо самі творити свою історію, тільки відтоді суспільні причини, що пустили вони в рух, матимуть переважно та щоразу більшою мірою й ті наслідки, яких вони бажають. Це буде стрибок людства із царства доконечности в царство свободи“ (Ф. Енгельс. „Анти-Дюринг“ 206 ст.)

Нова людина народжується саме на фронтах соціалістичного будівництва та класової боротьби, яку провадить робітничий клас. Пролетаріят організовує цю велетенську переробку людського суспільства, але, переробляючи інших, він перероблює й себе. Тому Маркс і писав, що „революція необхідна не только потому, что нельзя никаким иным способом свергнуть господствующий класс, но и потому, что свергающий класс может только в революции очиститься от всей грязи старого общества и стать способным создать новое общество“ (Маркс и Енгельс, Архив, книга 1-ая).

Зараз усі трудящі нашої країни звільняються від цього „брудного старого суспільства“, але не слід гадати, що цей складний процес пройде якимсь самопливом: мовляв, нове соціалістичне буття й визначить нову соціалістичну свідомість і в нас народиться нова людина. Це звичайно вірно, що со-

ціалістичне буття й визначить соціалістичну свідомість, але для прискорення процесу тут потрібна якнайактивніша участь всіх ідеологічних надбудов, а значить якнайактивніша робота всього мистецтва і зокрема художньої літератури. Твори високої художньої якості не „організують“ не „ви-рощують“ нової людини, як вперто твердив дехто з літературознавців, а лише допомагають народжуватись на світ новій людині.

Та допомога тут може бути вельми значна. Художній твір мусить підсумовувати пройдений шлях роботи й на основі цього намітити обриси нового шляху боротьби. Це ж відома істина, що художник, як би він не маскувався, про-яку б дійсність він не писав, а завжди дає оцінку тому чи іншому явищу. Тут мова може йти лише про більшу чи меншу тенденційність, класовість тієї оцінки.

А ми ж саме й боремось у літературознавстві за те, щоб письменник давав саме такі оцінки, які найпотрібніші проле-таріатові на даний період. Ленін писав: „Идея есть познание и стремление (хотение) (человека)... процес (преходящего, конечного, ограниченного) познания и действия превращает абстрактные понятия в законченную об'єктивность“ (IX Лен. сбор. ст. 227). Мистецтво й мусить „превращать понятия в законченную об'єктивность“, тобто художні твори мусять штовхати читачів до певних висновків і не лише висновків, а й ідей. Тому то зараз і висувається на перший план марксо-ленінської критики проблема позитивного типу, який би давав зразки роботи за краще майбутнє, який би давав приклади поведінки тощо. Особливо це стосується літератури про молоду людину нашої доби. Комсомольська організація зі всією рішучістю поставила перед радянськими письменниками питання створення позитивного героя нашого часу, на якого змогла б орієнтуватись молодь у повсякденній своїй роботі.

Пролетарський письменник Г. Епик у своєму романі „Петро Ромен“ й відгукається на це завдання. На першій сторінці обгортки ми читаємо: „Роман написано порядком соцзмагання з М. Хвильовим на заклик ленінського комсо-молу—створити позитивний образ молодого робітника. Арбітри: ЦО ЛКСМУ „Комсомолец україни“ та видавництво „Молодий Більшовик“.

Отже завдання в Епіка було—створити позитивний образ молодого робітника нашого часу. Розберемо, як же письмен-ник виконав цю настанову? Спочатку нам треба вияснити ідею роману. Це особливо треба зробити при розгляді „Петра Ромена“, бо в оцінці цього твору ми саме маємо такі випадки, коли окремі товариші, хватаючись лише за часткове (іноді й суттєве), не помічали основної ідеї, а тому-то на наш погляд і твердження їхні часто зависали в повітрі.

Так от головна ідея „Петра Ромена“ — це народження нової молоді соціалістичної людини. Вірніше, не народження її (бо Петро подається, як уже готова, зформована людина, що з'являється одною з головних хиб твору — та про це далі), а діяння, виявлення на найголовніших ділянках громадського й особистого життя.

Одне з поміж інших досягнень Епіка те, що він відображає основні, суттєві явища нашої дійсності. Він бере одну з головних проблем і розв'язує її на матеріялі сьогодишнього дня. Він показує життя індустріального велетня. Ми особливо „підкреслюємо“ це досягнення Епіка тому, що в радянській літературі з'явились настрої, що, мовляв; не треба хаяпатись за пекучі теми, що письменник може розв'язувати всі проблеми нашої дійсності на спостереженнях з власного побуту, бо він йому найбільше знайомий. Так напр. Марієтта Шагінян у статті „Завдання літератури“ („Известия“ — 4-II-33 рік) твердить: „Загон писателей в „желательные“ темы уже многих вывихнул, а издателей засыпал дрянными изделиями“ і тому радить „не погоню за новими впечатлениями, а углубленное обращение писателя к той сфере и к тем вопросам, которые для него ближе и виднее и понятнее“. Звичайно, М. Шагінян не проти „строительных тем“, але мовляв спочатку засвоїти потрібно знайомий матеріал, бо „дело не в перемене тематики, а в углублении работы над темой“. Звичайно, суб'єктивно може й не бажаючи, та об'єктивно ці думки затримують почасти широку перебудову радянських письменників, яка для багатьох починалась зі зміни теми. Тематичний матеріал уже потім тиснув і на світогляд письменника. Не вірно це й тому, що таке положення приведе до суб'єктивного вибору теми, до „рівноправства“ всіх тем. А ми, ні трохи не обмежуючи великого вибору тем, боремося саме за ті теми, які найбільше, найскоріше потрібно висвітлити. Такі теми є основні ділянки соціалістичного будівництва. Зацікавленість саме такими пекучими темами й є характерна для останнього періоду творчості Епіка.

Головна думка, яка організовує тематичний матеріал і яка впливає з самого матеріалу — це діяльність нової людини. Це сам Петро Ромен. Як же подано його?

Подаючи художній тип, письменник мусить брати прикмети для своєї людини не випадкові індивідуальні риси нашої діяльності, а ті, що найчастіше зустрічаються, найважливіші, найбільш типові. Звідси і постала проблема збірного типу в художній літературі. Художник повинен узагальнювати дійсність, вибирати суттєві риси, що з'являються найважливішими з класового погляду.

Тут відомі слова Енгельса, що „на мой взгляд реализм подразумевает кроме правдивости деталей, верность передачи типичных характеров в типичных обстоятельствах“ (лист до

Маргарет Гаркнес) дають ясну відповідь на це питання. Сюди можна застосувати також слова Маркса про те, що вчений у своїй діяльності для свого досвіду завжди вибирає „массовидное“, бо художник з перспективами свого класу теж вибирає це „массовидное“.

Епик саме нам і подає типове. Хіба мало в нашій країні, де йде величезний зріст пролетарської інтелігенції, таких молодих робітників, які стають радянськими фахівцями? З попередньої історії Петра Ромена ми дізнаємось, що він „починає з чорвороба і за сім років упертої праці став за інженера. Прийшовши на завод, він перетягав десятки тисяч пудів вугілля, перекидав сотні кубів землі, віддав йому увесь юнацький запал, всю пристрасть, помножені на невтомну громадську роботу; пильне навчання у вечірньому технікумі та комсомольський квиток, вони викували з нього не тільки твердого комунара, але й першорядного інженера“ (53 стор.). У цій характеристиці подається в основному загальне обличчя Петра. Та це лише загальний обрис, а художній тип у творі мусить виявлятися не лише в загальній логічній обрисовці і навіть не в загальних емоціональних контурах, а в конкретній класово-обумовленій системі думок, системі поведінки в найменших дрібницях його практики.

Як же „проявляє“ себе Петро в повсяденній практиці, чи дійсно він є нова людина?

Так зі всього ходу подій ми дізнаємось, що Петро в своїх судженнях був безкомпромісовий, безапеляційний, що він не відривав особистого життя від громадського (робота на заводі в нього на першому плані), що він мав міцне тіло й безжурну вдачу. Наведемо ще одну цитату: „Ромен рано пізнав філософію життя і ніколи не відчував на собі його досить таки частеньких вибриків. Ромен не згинав спину під рукою життя—він будував його сам так, як його навчила партія, як тому навчила заводська праця. Усміхнене лице, незламність волі і переконань, завзятість та життєрадісність—ось прапор що з ним пройшов Ромен свій короткий юнацький вік“ (117 стор.). І це не просто голе патетичне твердження автора. Це реалізується в усій його поведінці, в практичних вчинках. Там ми дізнаємось, що Петро організовує громадськість ковальського цеху на подолання прориву; він виступає проти опортуніста Аслоняна, він намагається створити й своє особисте життя по-новому. Цікаво тут відзначити, що риси нової людини пробиваються в Ромена навіть у таких дрібницях, яких може неуважний читач і не помітити. Ну, тут варто пригадати хоча б той випадок, коли він всім своїм еством протестує проти халуюватого контролера в театрі, або те, що він ніколи не спізнювався на засідання, або те, що коли його чекає кохана Галина, то все ж таки не йде з нею додому, а залишається на громадській роботі.

В цих вчинках нема й натяку на ті „трагічні“ колізії, на ті „вічні“ проблеми, які роздирають дрібнобуржуазного інтелігента поміж особистим і громадським. Петро і не по-анархічному зовсім відкидає особисте, але й не занурюється в нього з головою. Він, як нова людина, правильно це розв'язує, бо вірніше, для нього громадське то є особисте, а особисте то є громадське. В постаті Петра Ромена ми вбачаємо оту величезну „реконструкцію почуттів“, яку проходить зараз кожна людина в країні Рад. За це говорить більшість вчинків, більшість думок Петра.

Звідки йде оця „реконструкція“ почуттів у Ромена? — На це питання він дає сам відповідь. Коли він суперечить німецькому інженерові Вольфу, то говорить: „Для класу, який став до творення нового комуністичного ладу, потрібна велика чистота теоретичної думки. І той, хто не перевіряє себе, хто не ставить під контроль кожної мислі і дії, — не наближується до того прекрасного, за що ми боремося“ (стор. 299). І тут звичайно справа не в тому, що автор віддає багато місця на те, як читав Петро в своїй кімнаті Маркса-Енгельса-Леніна, цитатами з яких рясніє книга. Справа в тому, що ці думки реалізуються в конкретних вчинках, випадках, ситуаціях.

Та чи цілком удалась авторові ця правильна метода відтворення художнього типу? — Щоб відповісти на це питання, потрібно розібратись у терміні — збірний тип у художній літературі. Ми вже казали, що такий тип мусить об'єднувати типові риси нової людини. Та чи значить це, що такий збірний тип мусить механічно об'єднувати всі типові риси молодой людини, в даному випадку молодого інженера-комуніста? — Аж ніскільки. Це тоді буде не художнє узагальнення дійсності, а сума типових рис такого то рангу людей, і цей опис до мистецтва ніякого відношення не буде мати. Що ж ми маємо в постаті Петра? — В тому то й справа, що автор не завжди дотримувався найважливішого закону мистецтва, а тому постать Петра почасти й нагадує оту механічно з'єднану суму властивостей. Автор не зовсім по-художньому реалізував завдання показу збірного позитивного типу, тому що він Петра наділив майже всіма позитивними рисами. Цим ми, звичайно, не хочемо сказати, що письменник мусить шукати в кожній новій людині противенства капіталістичного й соціалістичного світоглядів, але ми й не за те, щоб показувати нову людину, яка вже все переборола, якій по суті нічого над собою робити. З цією невірною настановою автора пов'язане й загальне трактування Петра. Він подає його з самого початку, як уже цілком вивершену людину, яка на протязі всіх подій в романі сама залишається незмінною. Тому ми й бачимо Петра як статичну фігуру, яка почасти нагадує отих тринадцять святих Пантелеймонів-ударників на

виставці в театрі, проти яких так обурюється сам Петро.

До чого це приводить у художньому творі? — До певного розриву поміж думками героя й вчинками. Ми кажемо „до певного“ тому, що такий розрив не обов'язковий для Епіки, що його часто й немає, як це ми писали вище. Розберімо такий приклад: Петро на запитання, чи швидко будуть у нас нові люди, відповідає: — „Думаю, що незабаром. Друга п'ятирічка, Миколо, поставить категорично питання виховання соціалістичної людини, — додав Ромен охоче і віддав ліву руку Галині. Вона шукала її настирливо і, упіймавши, тісно погладдила.

— І ти, Петрусю, віриш?

— Не вірю, а знаю, — шепнув Ромен і подумавши додав: економічна основа для цього у нас є. Боротьба за нову людину є тільки вислів“ (146 ст.) Справа не в тому, що тут Петро ловить відразу „двох зайців“, а в тому, що ці логічні докази так у повітрі й залишаються, бо читає скоріше сприймає не їх, а конкретні „вчинки“ Петра. В гіршому ще випадку, коли Петро „думає“ цілими сторінками з програми Комінтерну.

Ще одне питання, яке потрібно розв'язати на образі Петра це — схематичність типу. Художній збірний тип у літературі, крім того, що він мусить бути не сумою рис, а єдністю, повинен якось розв'язувати питання співвідношення типового й окремого. Це вірно, що він об'єднує найбільш типові, найбільше розповсюджені, але художник мусить у ньому знайти таку рису, яка характеристична лише для нього. Та тут знову потрібно зберегти художню чуйність, художню міру. Образ лише тоді життєвий, коли оце окреме буде доповнювати типові, буде одне з одним пов'язувати. Правильно пише тов. А. В. Луначарський в статті про „Клима Самгіна“ Горького, що в тому й полягає талант Горького, що він уміє це майстерно зв'язувати. А Петро Ромен? А Петро Ромен таких властивостей не має. Тому й виходить, що коли читаєш твір, то згоджуєшся майже зі всіма вчинками Петра в окремих випадках, бо вони таки дійсно характеризують нашу робітничу молодь. А коли починаєш відчувати Петра як людину, то відчуваєш, що він схематичний. Щоправда, тут треба сказати, що схеми бувають двох типів. Одні схеми типові — „масовидні“ — як Петро Ромен, а є схеми не типові, надумані. Тому то ми й маємо такі випадки в літературі, коли схематичні образи довго відіграватимуть свою функціональну властивість, бо вони були життєві. Це правда неповноякісний художній тип, але на певних етапах життєвий. На нашу думку постать Петра Ромена саме й стосується таких типових схем, а тому, не зважаючи на всі хиби її, вона в нашій літературі буде відігравати значну роль.

Що саме постать Петра Ромена й є такою, доводять ще й конкретні прийоми в змалюванні її. Автор, часто пишучи про якийсь окремий вчинок Петра Ромена, про якусь окрему деталь поведінки героя, не задовольняється цим, а починає або сам логізувати, або примушує Петра наводити політичні цитати. Оце ось тяжіння до загальних речень, до гасел по суті виявляє недостатню майстерність художника, недостатню впевненість в тому, що ця окрема деталь виявляє й загальне. Це є невпевненість у специфічних засобах мистецтва, бо ця ж специфіка в тому й полягає, щоб єдність загального й конкретного виявляти в формі чуттєвого, конкретного. Епік часто обмежується лише загальним. Іноді якась конкретна деталь іде всупереч загальному. Так, наприклад, в одному місці автор про Ромена говорить, що він не належить до тієї категорії людей, які пропускають збори. А коли Петро починає діяти, то виявляється, що він частенько буває не від того, щоб пропустити якісь збори.

Образ Петра Ромена виявляється також у зв'язках, у відношеннях з іншими персонажами твору. В цьому виявляється динамічність твору. Та яку ми маємо тут динамічність?—Однобічну. Рух навколо центрального героя й статичність самого героя. Про це ми вже писали. Та все ж таки зв'язки є. Ці зв'язки, відношення автор правильно задумав, як і стосунки нових людей. Пригадаємо, як про це коротко сформульовано в програмі Комінтерну; „Новая культура объединенного впервые человечества, уничтожившего все и всяческие государственные границы, будет в противоположность капитализму опираться на ясные и прозрачные взаимоотношения между людьми“. Чи дійсно в романі ці відносини „ясні й прозорі“?—Так, відносини в романі показують, як в нових умовах створюються й нові відносини поміж людьми і це, як і сама постать Петра доводить, що соціалізм у нас розпочався не лише в економіці, а й в психіці людей. В одному місці Петро розмовляє зі старим робітником Дем'яном Омелянчиком і говорить, що „розмова двох людей звичайна і невідкреслено проста була відбитком тої простоти, щиросердності й прямолінійної принциповости, що її дав їм їхній клас, якої вони навчились, віддавши своє життя на ствердження нового суспільства“ (217 ст.). Та це знову ж заява самого автора, а ми поспробуємо розібрати це на фактах.

Які відношення переважають?—Поперше, почуття колективізму висувається тут проти буржуазного й дрібнобуржуазного індивідуалізму, „замкнутости“. Тут кожен герой, навіть з негативними рисами відчуває, що він член колективу. Далі, почуття пририву до слабших членів колективу змінюється на почуття товариськості, дійсно людських прозорих відносин. Почуття заздрости до більше наділених природою товаришів змінюється на почуття теж товариськості. Панує по-

чуття ненависти до класового ворога, яких би він форм не прибирав. Це почуття витискує всяку жалість до класового ворога. Витискує ліберальне відношення в деяких відсталих частинах робітничого класу. Тут особливо відчутна „реконструкція почуттів“, яку ми часто в наших буднях не помічаємо і підсумки якої до певної міри зробив т. Епк.

Нове відношення поміж людьми реально відчувається в романі. Для прикладу візьмемо такі випадки.

Дев'ятнадцятилітня Майя працює за машиніста біля парового молота. З самого початку подій у читача виникає здивування: чого Майя так вороже ставиться до Петра? То вона відчуває задоволення, коли Петро розгублюється й не знає, що відповісти опортуністові Аслоняну, то вона „бажала лише одного, щоб він десь спотикнувся, збився, сплутався“ (29 ст.), то її дратує захоплення інших Петром. Звідки в комсомолки таке ставлення до свого товариша? Та потім виявляється, що це просто одна з прикмет молодості—вона кохає Петра, а той вважає її лише за товаришку. Та що ж можна вважати цю заздрість за стару дрібнобуржуазну заздрість? Зі всього видно, що ні. Це заздрість цілком здорової людини, яка не переходить межі товариськості, не шкодить основному як для Майї так і для Петра—роботі.

Цікаво подає письменник цю молодечу задержуватість, це дійсно соціалістичне змагання на конкретних прикладах. От, наприклад, Петро гадає, що Майя не підготувала до газети матеріал про ковальський цех і, перебиваючи її розмови, радить це зробити негайно. Та Майя загадково посміхається, бо вона вже давно це зробила й радіє, що посадила Петра в галюшу. Відносини цілком нової якості подані життєві й нічого не мають спільного з показом рекордсменства замість соціалістичного змагання. Головне те, як вони відчують, що Петро й Майя працюють в одному робітничому колективі.

Або ось, приміром, Майя ображається на Петра. За що? „Майю це роздратувало. В Роменовій посмішці вона яскраво відокремляла згиби, що дошкульно вдарили по її найзвичайнісньому бажанні працювати коло молота, упізнала в ній думку, яка принижувала її. Тіло її налилося задирикуватою непокорю“ (321 ст.). Це образа зовсім нової якості, яка може бути лише в новій людині, при відносинах „чистих і прозорих“.

Та чи все в стосунках поміж Майєю й Петром нове? Чи нема в них отих родимих „плям“ капіталістичного суспільства, які здирає з себе робітничий клас?—Щоб відповісти на це питання, потрібно поруч з цими стосунками розібрати стосунки Галини й Петра; бо це разом складає так званий відомий „трикутник“. Майя кохає Петра, а Петро кохає Галину. Тут неуважні критики можуть закинути авторові шаблон,

повторення любовних колізій старих романів, та справа стоїть не так. Справа в тому, на якій основі поданий цей вузол стосунків молоді.

Хто така Галина Берман?

Постать Галини подана однобічно й невиразно. Ця невиразність іноді приводить до того, що думки читачів розбігаються: позитивний чи негативний образ Галини? Захищає її автор, чи ганьбить?

Що ми знаємо про неї? Знаємо, що вона дуже вродлива, бо коли працює на трамваї за вагоновода, то всі пасажери звертають на неї увагу. Знаємо, що вона ходить в елегантному капелюсі й їздить на самокаті. Знаємо про неї, що в неї „кругленькі щоки з цнотливими ямками, що завжди готували кожну посмішку“ і т. д. Цими принадами вона й причарувала Петра. І тут відношення утворюються зовсім не „прозорі“. Ми не заперечуємо життєвості цього образу взагалі. На окремі прошарки робітничої молоді й у сучасних умовах цілком можливий вплив дрібнобуржуазної, міщанської ідеології. І в цьому може й заслуга письменника, що він робітничу молодь показав не пригладжених всіх під один гребінець, а виділив представників різних настроїв, які хоча в масі своїй і не переважають, але які всеж таки існують, і проти яких слід боротися, Галина так і показана автором. Причина такого становища Галини полягає в тому, що вона відірвана від громадського життя, що вона закопалась у свій кімнаті з голубими тахтами.

Як ставиться до неї Петро? Він закохався в неї з першого погляду. Та це великого значіння не має. Тут потрібно розібрати—чому він протиставляє Галину Маї. Про це ясно говорять усі думки Петра про Галину, усі вчинки. Він поважав Галину за те, що „вона ніколи не перечила Роменові. Йшла на всі його вимоги, підхоплювала кожне його слово, кожний рух. Ромен не помічав цього. Йому було навіть приємно, що Галина так віддано сприймає все, підтримувала, що б він не говорив“ (212 ст.). А чому Петро зневажав Майю? Відповідь дає сам Петро теж: „Ромен одразу розгадав, чому він завжди нервував, зустрічаючись з нею. Майя не належала до тих людей, які скоряються авторитетові інших. Вона не визнавала нічийої зверхності, уперто воювала за своє цілком окремішне і самостійне місце у системі людських стосунків“. Отже, відповідь цілком ясна. Петро Ромен, який воював проти міщанських стосунків, проти дрібнобуржуазних звичаїв, сам попався в їхній полон, бо він знає, що Галина пасивна в громадському житті, що вона по суті є міщанка і він же саме такої жінки й вимагає. Жінки не як товариша, а як ліжкового приладдя, яка б ні в чому йому не суперечила. Це непролетарські погляди на жінку і це не личить Петрові. Це особливо треба підкреслити тому, що такі стосунки Петро захищає як най-

кращі. Варто лише пригадати ті дитирамби своєму кохання, які так часто співав Петро: „Мое кохання, Галинко, без ви- міру. Я люблю тебе так, як ніхто не може любити. Я люблю тебе, Галино, тією любов'ю, тим коханням, що раз народив- шись, уладе разом з руйнацією моїх клітин“ (115 ст.).

Та може це тимчасове явище для Петра? У тому то й справа, що ці хибні думки Петро висуває як свою програму. А такі стосунки треба рішуче відкидати. Дехто з критиків та й читачів (дивись напр. газ. „Харківський Паровозник“) обвинувачують Петра не в цьому, а в тому, що він кидає Галину через те, що вона загубила свою цнотливість. Обви- нувачують Епіка в захисті буржуазної моралі тому, що Петро висуває перед дівчиною вимогу недоторканості. На перший поверховий погляд воно так і здається. Дійсно, ще Енгельс писав, що в капіталістичному суспільстві вимога чоловіка до жінки про недоторканість лише прикриває ту розпусту, той продаж жінок, який панує там. Основа цього в тому, що жінка економічно була підлегла чоловікові. Ніякої економіч- ної залежності, а хоча б навіть перспектив до неї нема поміж Галиною й Петром, отже вимога недоторканості Петра зовсім є не буржуазна мораль. Енгельс писав:

„З переходом засобів виробництва в громадську власність, індивідуальна родина перестає бути основним господарським осередком суспільства. Приватне хатне господарство пере- ходить у суспільну промисловість. Догляд за дітьми та їхнє виховання стає громадським ділом; суспільство однаково турбується всіма дітьми шлюбними і позашлюбними. Зав- дяки цьому відпадає побоювання за „наслідки“, які зараз є найсутєвіший суспільний, моральний та економічний момент, що перешкоджає дівчині віддатися, не оглядаючись, коханому чоловікові. Чи не буде це достатньою причиною для посту- пового розвитку неупорядкованих статевих стосунків, а разом з тим і більшою поблажливостю до дівочої честі й жіночої соромливості?“ („Походження родини, приватної власності і держави“, стор. 76).

І не намічаючи певних форм родини, Енгельс від- кидає такі запитання й припущення, бо виступає новий фак- тор — „індивідуальна статєва любов“ (там же). Отже у вимогах Петра Ромена нічого шкідливого нема. В цьому Петро має рацію, бо він не захищає відому теорію „стакана води“, проти якої так гостро висловлювався Ленін.

Та справа в тому, що автор цьому питанню надає зайвої трагічності. Ця трагічність полягає в безвихідному становищі й Петра й Галини. І розв'язка цього вузла невірна ще й тому, що вона „розв'язує“ другорядне питання (і то коли можна вважати за розв'язку просто обрив подій) й замазує головне. За романом виходить так, що Галина відштовхує Петра тому, що вона позбулась недоторканості раніше.

Правда, Галина вже усвідомила цей „ганебний“ випадок, але знаючи погляди Петра, нічого не кажучи йому, кидає його. Виникає питання: ну, а, якби не це випадкове позбавлення цнотливості, то Петро вважав би міщанку Галину за найкращу дружину? Звичайно так. І тут т. Епик не дав такого позитивного типу, на якого б змогли рівнятись комсомольці в своєму особистому житті. Тому то слова Петра про те „як усихають подібно до річки, людські почуття закоханості, коли їх не захищає соковита рослинність спільності прагнень“ (363 стр.) залишається голою формулою, яка ніяк не в'яжеться зі всіма іншими думками й вчинками Петра, бо ніякої „спільності прагнень“ він від жінки й не вимагав. Ця формула навіть і не суперечить попереднім висловлюванням Петра, і він її відразу забуває. Цей вузол звичайно не розв'язується останніми рядками роману, де ми дізнаємося, що Петро стояв біля вікна, дивився, як з заводу виїжджають трактори й тримав у себе руки Майї Сніжок.

Образ Петра Ромена виявляється й у зв'язках з іншими дієвими особами роману. Тут ми бачимо секретаря комсомольського завкому Юрка Загребу. М'якими фарбами подає письменник постать старого паливничого Дем'яна Омеляновича Сніжок — „безпартейного“ голову цехкому ковальського, який через організацію госпрозрахункових бригад приходить до лав партії. Образ Дем'яна Омеляновича, як і образ старого Тимоша Ромена, хоч і не першорядні, але на нашу думку вийшли найкраще, бо вони подані в рухові. Ми бачимо, як змінюється навколо них заводське життя, напружує сили і вони стають іншими людьми. Ці постаті хоча вигідно відрізняються від постатей молодих робітників саме цим — динамічністю. Вони ж і говорять за те, як у наших умовах величезний вплив має соціалістичне будівництво на зміну психіки людей, навіть таких, які за спиною мають не один десяток років важкої праці на заводі. Скупими рисами подається партійне керівництво на заводі в постаті секретаря партійного комітету Майфельда. Про нього сказано мало, але за ним ми відчуваємо ту силу, той авторитет партії серед робітників. Побіжно згадана постать старого комуніста директора заводу Васильєва доповнює той комплекс моці боротьби робітників за виконання промфінплану на заводі. Всі вони борються й виходять переможцями, бо ковальський цех виходить з прориву й починає давати 101,3% свого завдання.

Варто трохи докладніше зупинитись на трактуванні постаті робітника Максима Вовка. Він у цеху найкращий виробничник, він ентузіаст госпрозрахункових бригад, але виявляється, що батько його був провокатором, який чимало видав робітників жандармській охоранці. І от Максим Вовк приходить у відчай, бо не знає, що він буде робити, коли повернеться батько. Виявляється, що він „знав, як мусить

поставитися до цього питання кожний комуніст, але сили логічного мислення не вистачало. Горюю до неї ставали найтепліші спогади далекого дитинства, виняткова батькова любов" (267 ст.). Та все ж таки переборовши свої почуття він віддає батька до ДПУ. Який з цього факту робить письменник висновок? „Перерубавши жили, що зв'язували його з батьком, Максим Вовк буде мовчки зализувати рани“ (321 ст.).

Навіщо зайва ця „трагічна колізія“ в романі? Чого це найкращий робітник буде мовчки зализувати рани. А де ж робітничий колектив, той колектив, якому він віддає всі свої сили.

Ще одне питання—це відносини батька Тимоша Ромена з сином Петром Роменом. Батько не любив сина, аж ненавидів за те, що той, такий молодий, працював на відповідальній посаді. „Ця ненависть не походила з розбіжності політичних орієнтацій. Не було тут і звичайної заздрости. Батька ображав Петрів вік“ (57 ст.).

У постаті старого батька виявляється багатогранність робітничої маси. Ми бачимо, що це нижча ступінь порівнюючи з сином, з іншими комуністами в цеху. Він говорить, що „Не така трохи партія... мені не підходить. Люди там добрі, роблять не за гроші, а непорядки та й неправда ще є“ (139 ст.). Суб'єктивно він з комуністами, та об'єктивно він стоїть на нижчій ступені тому, що він, бачучи ці непорядки, не втручається в них. Він найкращий ударник у ковальському цеху, та він ще не усвідомив організаторської роботи самого пролетаріату. Та правдивість цього образу полягає в тому, що він від простих нарікань на молодь за її ледачість, за її невинність підіймається на вищий ступінь; хоча й довгим, хоча й впертим шляхом він разом з Дем'яном Омеляновичем приходить до лав партії і сам заявляє, що „немає вже більше старого Ромена“ (379).

Як протиставлення цим постатям у ковальському цеху теж роблять свою роботу—компанія на чолі з Хихлею: прогильники, ледарі, рвачі. Їх письменник виводить як потерпілих в боротьбі навколо госпрозрахункових бригад, але й досягнувши перемоги, ковальський цех не позбувається їх. Боротьба з ними набирає нових форм, і боротьба триває.

Отаким ми бачимо людей, такі події відбуваються в ковальському цеху й поза ним. Є такі й читачі й критики, які вимагають від письменника, щоб він показав і те і те й ще й те, у той же час лають письменника, що розтягнув свій роман на декілька сотень сторінок. Така „суперечлива“ вимога до деякої міри й справедлива, але вона часто криє за собою просто вимогу показу тих подій, яких автор зовсім і не збирався показувати. Вона ще й „зручна“ тому, що яка б книга не була, а завжди можна знайти „чого там нема“. От

наприклад, т. Вернер у газеті „Харківський паровозник“ питає т. Епіка, чому він не показав перероблення на заводі селянина на робітника, чому він не показав селянської стихії. Ми б із свого боку теж могли б поставити т. Епіку ще чимало питань, чого він, мовляв, не показав в того, або того. Та хіба справа в цьому? Це вірно, що герой в розгорнутому творі мусить бути багатобічний. Його зовнішність, його думки, його поведінка мусить виявлятися у багатьох зв'язках з навколишньою дійсністю. Це аж ніяк, правда, не значить, що для цього як найбільше треба показати цієї дійсності. Треба лише давати такі факти, події, обставини, які виявляють суттєві риси героя. І от, коли ми з цією міркою підійдемо до Петра Ромена, то ми, всупереч іншим товаришам, обвинувачуємо т. Епіка в тому, що він узяв багато зайвого, багато такого, що або не підсилює основної думки твору, або ще гірше заплутує її. От, наприклад, коли до перерахованих зачеплених у творі питань додати ще й проблему диференціації чужоземних спеціалістів, проблему виховання дітей, то відразу видко перевантаженість роману. Показати процес у цілому (а це одна з головних рис радянського письменника) якогось явища дійсності, це не значить якнайбільше накопичити фактів.

Потрібно відзначити факт, який зовсім не пасує до всього роману й який зайшов у роман теж мабуть порядком накопичення фактів. Ми маємо на увазі, коли письменник, пишучи про столичну харківську оперу, подає її в таких фарбах. Мова йде про відому артистку Буся-Розіну (приховане прізвище тут не допомагає): „З кону долетіла перша репліка співачки. Вона захрипіла немазаним возом... показувала здібність демонструвати голос професійного п'яниці... демонструвала надмірну огрядність, медвежу непокірність... обдарувала глядачів естетичним видовищем—показавши ноги кавалериста“ (148 ст.). Коли до цього додати, що в опері панує теакумівство, що головного режисера автор називає „кобеляцьким європейцем“—то ясно видко букет наклепу. І для чого це було потрібно тов. Епіку? Заперечення старої спадщини? Ми вже не кажемо про такого ж порядку епітети в післяслові на адресу одного критика як Нападинський, Запаринський, Задириновський. Це груповий непристойний вибрик проти критика т. Епіка і це йде всупереч словам Петра Ромена проти письменників кастовиків.

Отже, на постаті Петра Ромена й інших ми бачимо, як зростають робітничі маси, як виростають нові люди, нові стосунки поміж ними. Роман яскраво доводить хибність теорій як Богданова, так і пролеткультівців, які мріяли „виховати“ нову людину в якихось ізольованих відокремлених від життя організаціях. Практика не пішла за ними та й не могла піти. Практика показала, що саме в боях класової боротьби, в

буднях повсякденного соціалістичного будівництва народжуються нові люди, бо „маси вчаться на власному досвіді“ (Ленін).

Під кінець мусимо зупинитися на питанні позитивного типу молоді взагалі. Петро Ромен дійсно є такий позитивний тип, хоча й має багато вад, заперечень, про які ми говорили вище. Так чи інакше, а в постаті Петра Ромена вкладає наче б то потенційна можливість перелитися в конкретну практику. Він наче б то дає приклади поведінки, приклади справжньої роботи більшовицької молоді. Та це в свою чергу, на нашу думку, висуває питання негативного типу. Не можна розуміти позитивний тип якимось ізольовано, якимось на зразок ікони отих тринадцяти святих Пантелеймонів, про які говорить Петро Ромен. Позитивний герой мусить від чогось відштовхуватись, щось заперечувати. Щоправда, ми говоримо про заперечення позитивним типом, що це заперечення може йти шляхом переборювання своїх властивостей, або властивостей в різних дійових особах. Позитивний тип може в одного героя запозичити якісь властивості, а в іншого заперечувати. Та так чи інакше, це негативне в творі бажане. Отож і постає питання про негативний тип. Заперечення цього негативного типа може йти або через сатиру, або через гумор, які не дивлячись на пророкування деяких літературознавців мають ґрунт у радянській літературі. Проте, треба сказати, що такий негативний тип звичайно ж має під собою менший соціальний ґрунт у наших умовах, але й цей ґрунт слід з під нього вирвати, не вдаючись у перебільшення за зразком старої літератури, де переважав цей образ.

У романі Епіка лише є натяк на це. Найбільше ця властивість сконденсована в образі робітника Хихлі й опортуніста Аслоняна. На нашу думку, деяка статичність Петра Ромена, про яку ми говорили вище, саме від цього й залежить. Ми тут докладно на цьому зупинятись не будемо, а лише нагадаємо це питання.

На матеріалі роману цікаво розібрати питання художності, яка поруч з високою ідейністю є одна з найбільших вимог нової радянської літератури. Вихідним пунктом у цьому питанні мусить бути розуміння образу. Образ і є специфічна відзнака мистецтва. Поняття образу, я гадаю, можна умовно залишити з визначень колишніх раппівських критиків (ми ж тієї спадщини не відкидаємо усієї цілком), як єдність думки й почуття, де думка подана у формі конкретної почуттєвої наглядності. Тобто єдність загального й конкретного у формі конкретного. Іншими словами, в кожному образі мусить бути думка, і цю думку, треба щоб читач відчував.

Які ж образи ми маємо в т. Епіка? Наведемо кілька з них. Ось, наприклад, спогад Галини: „визволив з того стану безнадійного розпачу, що колінами осів на еластичний схил її

округлих рамен" (183). Чи відповідає це дійсності, коли говориться, що „розпач колінами осів“. Або слова Петра про те, що „наша історична наука—суцільна колективізація помилок“ (132с.). Тут не вірний самий зміст речення, бо не можна огульно відкидати всю історичну науку, а подруге порівняння негативного явища з суцільною колективізацією недоречно. Звичайно, таких недоречностей в т. Епіка небагато, але вони говорять, що до порівнянь, метафор треба ставитися обережно. Треба брати такі порівняння, які б допомагали сприймати об'єктивну дійсність. Цим ми не хочемо обмежити вибір порівнянь, як деякі літературознавці, наприклад, вимагали, щоб порівняння були обов'язково з виробничого процесу заводу, коли пишеш про той завод. А от саме таке поняття й зустрічається в романі. Ми читаємо: „думки шугали мов струм електричний“, „губи горіли найвищим нагрівом“, „наша зустріч не стане за рубильник, що увімкне нову хвилю“, „зв'язок двох людей не підкорений законові повного нагріву“, „серце... посилювало невтомну роботу ковалів, які сумлінно працювали, щоб забити їй уші“, „рішення як електричні струм“ і т. д. Звичайно, такі трафарети не допомагають сприйманню дійсності, і наведені лише для „офарблення“ тексту.

В описах помітною відзнакою є ще й те, що автор намагається завжди думку відірвати від почуттів. Коли ми казали про художність, то відзначали—специфічна відзнака мистецтва це єдність інтелекту й емоцій, коли ця єдність виступає в формі почуттєвого. У романі рясніють такі вирази: „упіймала на хвилі своїх почуттів і зразу ж перекинула в роботу розуму“, або ще гірше, коли автор внутрішній процес думки описує за підручником рефлексології: „його скерував центр безумовного рефлексу, передав цей рух до тяжів, відбився у мізковій почуттям холоду, легенької огиди“ (228).

Ми звертаємо на них увагу тому, що така неувважність, здавалося б, до дрібниць художнього процесу письменника помітна здорово й в інших товаришів. У романі чимало й добрих місць, коли окрема деталь опису, або деталь поведінки вияснює читачеві складний процес, який говорить за художність твору. Такі, наприклад, місця, коли Майя бачить засмальцьовані крила бриля свого батька й вирішує випрати—думаючи в той час зовсім про інше, показують відношення Майї до батька й психологічний стан Маї. Такі деталі теж звичайно не випадкові, а мають певне відношення до загальної думки твору, або до частини його. Деталі допомагають і відчуті постать Петра Ромена, відчуті його думки, але характерно те, що коли він починає логізувати, то ці деталі зникають.

Такі ідейні й художні засоби застосовує письменник, щоб виявити народження нової людини.

Зміст журналу „Червоний Шлях“ № 5

Павло Усенко. Відступ. Поезія.

Дм. Гордієнко. Чучупаки. Оповідання.

Терень Масенко. Дівчата. Поезії.

Петро Панч. Право на смерть. Роман.

М. Шпак В. повітрі бій. Поезія.

Артур Кестлер. 1002 ніч, або Старо-Бухарський паноптикум. З нім. пер. Е. Касяненко.

Євген Фомін. *** Поезія.

Л. Левкович. Ненависть. Нотатки про роман Вол. Гжицького — „Захар Вовгура“.
